

J. PATKAUSKAITĖ

V. DŽEIMSO „RADIKALŪSIS EMPIRIZMAS“

Nuolatinė pedagoginė veikla bei augantis populiarumas trukdė V. Džeimso (1842—1910) griežtai ir nuosekliai išdėstyti savo pažiūras, nors jis tikėjosi parašyti veikalą, kuris pagrįstų jo pragmatinę tiesos sampratą, psichologijos principus bei apmąstymus apie pliuralinę visatą. Po filosofo mirties išleisti darta „Radikaliojo empirizmo esė“ bei „Kai kurios filosofijos problemos“ tėra globalinės filosofinės pozicijos eskizas. V. Džeimso darbų tam tikras eklektiškumas ir populiarus stilius tarsi sudaro išpūdį, jog filosofas paviršutiniškai sprendęs problemas. Todėl jo pažiūras galima lengvai kritikuoti bei įvairiai interpretuoti. V. Džeimso komentatoriai jo filosofinę koncepciją paprastai siejo tik su pragmatizmu. V. Džeimso pragmatizmą laikė tiesos teorija bei metodu filosofinėms dilemoms spręsti, o savo filosofines pažiūras pavadino „radikaliuoju empirizmu“. Radikalusis empirizmas (daugiau kaip pastovi filosofinė nuostata negu išplėtotą doktriną) sujungia visą V. Džeimso filosofinę kūrybą ir leidžia pagrįsčiau interpretuoti pragmatizmą.

V. Džeimso filosofinė koncepcija rutuliojosi mąstytojui kritikuojuo racionalistinę kryptį¹, kuri buvo įsigalėjusi XIX a. pabaigoje Anglijoje bei Amerikoje. To meto filosofiniame gyvenime racionalistai buvo sunkiai nugalimi priešininkai. Nors disputas tarp jų ir V. Džeimso turi daugiau istorinę reikšmę, jis padeda geriau suprasti mums rūpimo filosofo empirizmo ištakas.

V. Džeimso plačiai kritikavo atsoliučiojo idealizmo argumentus, išdėstytus jo kolegos ir filosofinio oponento Dž. Roiso darbe „Religinis filosofijos aspektas“. Čia Dž. Roisas grįžo prie antikinės filosofijos klausimo: kokiū būdu jutimiškai orientuotas žmogaus organizmas gali pažinti daugiau negu atskirybes? Kitais žodžiais tariant, kaip susiformuoja sąvokos, jei remiamasi jusline patirties medžiaga? Dž. Roisas manė, jog atskiros mintys nesujusios su tiesa ar klaida, jeigu jos nesantykiauja su visa apimančia absoliučia mintimi. Vienybės principo poreikis indukuoja absoliutą, kurio deduktyvus funkcionavimas patenkina šį poreikį.

¹ V. Džeimso absoliutaus idealizmo, racionalizmo ir intelektualizmo sąvokas vartoja kaip sinonimus. Šiame straipsnyje kai kur bus laikomasi V. Džeimso terminijos.

V. Džeimsas abejojo jungiančiojo principo (absoliuto, įgimtų idėjų) būtinumu bendrybės prigimčiai pagrįsti. Antra vertus, jo nuomone, klasikinis genetinis empirizmas taip pat negalės tinkamai paaiškinti, kas jungia atskirus pojūčius į visumą. Ankstesnieji empirikai, kaip ir dauguma racionalistų, jutiminius patyrimus buvo linkę laikyti atskirais išpūdziais, atomariniais vienetais. Suabsoliutinus skiriamuosius sąmonės elementus, negalima išsiversti be aukštesniojo jungiančio principo aiškinant patyrimą jungiančius ryšius.

Pasak V. Džeimso, jo filosofija skiriasi nuo klasikinio empirizmo viena detale, kuri leidžia pridėti epitetą „radikalusis“. Radikalijame empirizme ir jungiantys, ir skiriantys santykiai esą lygiaverčiai patyrimo elementai. „Kad būtų radikalus, empirizmas neturi įtraukti į savo konstrukcijas nė vieno elemento, kuris nebuvo tiesiogiai patirtas, nei pašalinti iš jų kurio nors tiesiogiai patirto elemento. Tokiai filosofijai santykiai, jungiantys patyrimus, patys privalo būti patiriami santykiai, ir bet kuri patiriamas santykio rūšis turi būti laikoma realia, kaip ir visa kita sistemoje“².

T. Hilo nuomone, V. Džeimso idėja, kad kai kurie iš jutiminius duomenis jungiančių santykių, paprastai laikomų koncepcinėmis išvadomis, iš tiesų gerokai artimesni tiesioginiam patyrimui negu tai pripažįstama, buvo protingas ir reikšmingas indėlis į šiuolaikinę pažinimo teoriją. Remdamiesi panašiais samprotavimais, daugumas šiuolaikinių empiristų kuria savas pažinimo interpretacijas. Kita vertus, visiškai dedukcinių loginių ryšių atsisakymas nėra pagrįstas, nes ne visus santykius galima laikyti tiesioginio patyrimo pratęsimu. Tokiu atveju prie panašių išvadų turėję „prieiti, be žmogaus, ir kiti aukštesnieji žinduoliai“³.

Iš V. Džeimso „patiriamų santykių“ sampratos galima padaryti tolesnes jo filosofines išvadas. Kaip pastebi M. Kiselis, iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, „kad čia įvesta korektyva yra visiškai neesminė, bet iš tiesų už jos daug kas slypi“⁴. Radikalijame empirizme patyrimo objektas yra jau nebe izoliuoti jutiminiai duomenys, o sudėtingas nuoseklus darinys, atsiveriantis žmogaus sąmonei iš karto savo tikrąja esme.

Šį darinį V. Džeimsas pavadino „grynuoju patyrimu“. Tradiciškai vartojant terminą „patyrimas“, paprastai buvo remiamasi subjektyviais sąmonės įvykiais. V. Džeimsas siekia praplėsti šios sąvokos sferą. „Grynasis patyrimas“ V. Džeimso koncepcijoje neturi būti supainiotas su subjektyviuoju patyrimu. V. Džeimso radikalusis empirizmas sukasi apie mintį, jog visa realybė (tiek fizinės, tiek psichinės prigimties) yra sudaryta iš vienos pirminės substancijos — patyrimo substancijos. V. Džeimsas mano, kad pirminiai patyrimo duomenys pasireiškia kaip jutimiškai nepertraukiami, todėl jis juos išreiškia „upės“, dar dažniau „srauto“ metaforomis. Patyrimo srautas yra vienintelis V. Džeimso koncepcijos absoliutas,

² James W. *Essays in Radical Empiricism*.— Cambridge—London, 1976, p. 22.

³ Хилл Т. И. *Современные теории познания*.— М., 1965, с. 303.

⁴ Киссель М. А. *Идеализм против науки*.— Л., 1969, с. 151.

kuriuo remdamasis mąstytojas bando įveikti subjekto-objekto, minties ir daikto dualizmą.

Filosofijos istorijoje, V. Džeimso manymu, subjektas ir objektas paprastai buvo traktuojami kaip diskrečios esmės, „prarajos“ tarp jų arba neliečiant, arba bandant įveikti jas transcendentiniu šuoliu, įvedus abso-liutą kaip šio šuolio laidininką. V. Džeimsas nevertino šios problemos sprendimo vokiečių klasikinėje filosofijoje. I. Kanto filosofiją jis laikė dirbtiniu nesuprastos problemos sprendimu, o jo filosofinį palikimą — nei originaliu, nei reikalingu. G. Hėgelio sistema, pasak V. Džeimso, pradėjusi „ydingąjį intelektualizmą“, kuris perėjęs į tolesnę racionalistinę mintį ir kuris esąs kaltas dėl to, kad filosofinės dilemos buvo suprantamos dirbtinai ir abstrakčiai. V. Džeimso nuomone, ilgai epistemologinės problemos istorijai būdingos painiavos galima išvengti tik tada, kai tyrimas ribojamas vieninteliais pasiekiamais duomenimis — patyrimo srautu. Visi klausimai, liečiantys realybės sferą už patyrimo ribų, esą nepagrįsti ir klaidinantys.

„Grynasis patyrimas“ esąs aiški duotybė, paprasčiausias „tai“. Kiekviena jo dalis tarsi ištirpina savy visa, kas tuo momentu pasireiškia: visas fizinio pasaulio dimensijas bei reiškinius, visus psichinius aktus-suvokimus, mintis, emocinius išgyvenimus, kurie iškyla tiek sąmoningame, tiek pusiau sąmoningame, tiek nesąmoningame lygyje. Šie duomenys, arba gryni patyrimai, einą vieni paskui kitus, reikšdamiesi begalinėje ryšių įvairovėje. Ryšiai taip pat esą esminės patyrimo tėkmės dalys. Jeigu būtų galima izoliuoti kurį nors gryno patyrimo vienetą, jis būtų neutralus. Tik tolesniame tyrime, kuris pakeičias esamą, tiesioginis patyrimas retrospektyviai suskaidomas į dvi dalis — į sąmonę ir realybę. Ta pati vientisa patyrimo dalis viename asociacijų kontekste įgaunanti pažįstančiojo sąmonės, kitame — pažįstamo objekto turinio vaidmenį. „Grynasis patyrimas“ nesąs nei subjektyvus, nei objektyvus. Perėjimas į kitą patyrimą esanti vienintelė prieš tai buvusio patyrimo funkcija. Patyrimo grandinei pasibaigus tam tikra išvada, atsiranda pažintinis santykis. Perėjimo „pradinis taškas tampa pažįstančiuoju, o jų galutiniai tikslai — turimas galvoj arba žinomas objektas“⁵. Kadangi ryšiai tarp patyrimo narių taip pat patiriami, pasak V. Džeimso, išnykstanti „epistemologinė praraja“ tarp sąmonės ir realybės ir kartu išsprendžiama amžinoji subjekto-objekto dualizmo problema.

Čia V. Džeimsas artimas A. Bergsono pažiūroms. A. Bergsonas bandė pagrįsti, kaip ta pati „vaizdų sistema“ (vadinamasis visatos suvokimas) gali būti laikoma kartais įspūdžių serijom, o kartais — nekintančia tos pačios visatos struktūra. Siekdamas išspręsti klasikinę dilemą, A. Bergsonas pasiūlo surasti „bendrą kovos teritoriją“. Jo nuomone, bendras atramos taškas visoms epistemologinėms diskusijoms gali būti „suvokimo vaizdų visuma“ (l'ensemble des images de la perception). Neįmanoma pasakyti, ar ji pažįstančiajam yra išorinė, ar vidinė, nes supratimas apie

⁵ James W. Essays in Radical Empiricism, p. 29.

tai, kas yra išorėje ir kas viduje, kyla iš ryšių tarp šių vaizdų modelių. Taigi A. Bergsonas ir V. Džeimsas siekia išvengti epistemologinės problemos, taikydami tą pačią metodologiją, t. y. grįždami prie pirminio taško — nuoseklaus ir tekančio suvokimo patyrimo pasaulio.

„Grynojo patyrimo“ sraute sąmonė ir realybės daiktai netenka įprasto apibrėžtumo. Klasikinis empirizmas sąmonę laikė pirmaprade esme, arba substancija, priešinga materialiai tikrovei. Pasak V. Džeimso, sąmonė neužfiksuojama ir sąvokomis neapibrėžiama. Retrospektyviai išskirta iš reiškinų visumos, ji išsiskaidanti, todėl sąmonė negalinti būti substancija. „Nėra pirminės būties substancijos ar kokybės, priešingos tai, iš kurios sudaryti materialūs objektai ir mūsų mintys“⁶. Sąmonė esanti pažintinės patyrimo funkcijos žodinė išraiška. Šis V. Džeimso doktrinos momentas yra bene vienas prieštaringiausių jo samprotavimų. Atsisakęs sąmonės substancionalumo, V. Džeimsas bando įrodyti, jog egzistuoja „tik viena pirminė substancija ir medžiaga pasaulyje, substancija, iš kurios viskas sudaryta, ir mes ją pavadiname „grynuoju patyrimu“⁷. Antra vertus, tame pačiame esė „Ar egzistuoja sąmonė?“ V. Džeimsas prieina prie išvados, jog „nėra bendros substancijos, iš kurios susidaro dalinis patyrimas. Yra tiek substancijų, kiek „prigimčių“ patiriamuose daiktuose“⁸. Nepripažindamas ontologinio minčių ar daiktų būvio, laikydamas juos „grynojo patyrimo“ operacijomis, apie patį patyrimą V. Džeimsas kalba tokiais pat terminais, kaip apie mintį ar daiktą. V. Džeimso kritiku pastebėjimu⁹, tokie prieštaravimai išplaukia iš V. Džeimso nepakankamo susipažinimo su istorine problemos puse ir nesirėmimo gausiais klasikinės metafizikos šaltiniais, pradedant Parmenidu, Aristotelium, Platonu ir baigiant G. Leibnicu, I. Kantu. Todėl ši problema nesanti pakankamai detaliai ir giliai išspręsta.

Sąmonės redukcija inspiravo toli einančias išvadas. Kadangi sąmonė kaip ypatinga esmė neegzistuojanti, ji nesiskiria nuo savo turinio — patyrimo tėkmės, todėl tiesą tam tikra prasme galima apibūdinti kaip jos ieškojimo procesą. „Idėja tampa teisinga, darosi teisinga įvykių dėka. Jos teisingumas yra iš esmės įvykis, procesas, jos savęs patikrinimo procesas, jos verifikavimas“¹⁰. M. Kiselis mano, kad ši V. Džeimso idėja perėjo į loginio pozityvizmo verifikavimo principą. Nors V. Džeimso negalima priskirti prie šios krypties ir jo negalima laikyti tikruoju loginio pozityvizmo pradininku, „bet atrodo visiškai neabejotina, kad Džeimsas pirmas suprato empirizmą kaip būdą analizuoti naudojamų idėjų reikšmę“¹¹.

⁶ James W. Essays in Radical Empiricism, p. 4.

⁷ Ten pat, p. 4.

⁸ Ten pat, p. 14.

⁹ McDermott J. Introduction.—Kn.: James W. Essays in Radical Empiricism, p. 11.

¹⁰ James W. Pragmatism.—Cambridge—London, 1975, p. 97.

¹¹ Киссель М. Судьба старой дилеммы: рационализм и эмпиризм в буржуазной философии XX века.—М., 1974, с. 135.

Kaip pastebi T. Hilas, nors europiečiai pozityvistai, verifikavimo principu paremtos šiuolaikinės reikšmės teorijos kūrėjai, sėmėsi filosofinio įkvėpimo iš kitų šaltinių, jie patys neabejotinai patyrė V. Džeimso darbų tiesioginę ar netiesioginę įtaką. V. Džeimso priklausoma nemažas nuopelnas paruošiant dirvą pozityvistinėms mintims plisti. „Dėl to, kad Džeimso darbai parašyti amžiaus pradžioje ir seniai jau įsiliejo į bendrą šiuolaikinių filosofinių mokymų tėkmę, ir taip pat dėl to, kad Džeimso retai tiksliai formulavo savo filosofines idėjas, mūsų dienomis nedažnai cituojamas Džeimso kaip pagrindinis šaltinis tų idėjų, už kurių atsiradimą reikia dėkoti jam“¹².

Klasikinis genetinis empirizmas, remdamasis elementariais pojūčiais ar išpūdžiais, bandė išaiškinti paprastų ir sudėtingų idėjų atsiradimą. V. Džeimso vienas pirmųjų ėmė taikyti normatyvinio empirizmo principus — abstrakčiomis sąvokomis analizuoti patyrimo elementus. Idėjų reikšmė V. Džeimso doktrinoje aiškinama ne tiesiogiai jas lyginant su realybe, o pakeičiant mąstymo turinį tokia forma, kuri aprašytų tiesioginį patyrimą. Todėl, pasak M. Kiselio, V. Džeimso filosofines pažiūras galima laikyti, nors ir su išlygomis, pereinamąja forma nuo fenomenologinio biopsichizmo, būdingo empiriokritikams, prie loginio empirizmo.

Išnykus radikaliam „prarajam“ tarp realybės ir sąmonės, V. Džeimso turėjo įprasinti, kaip ta pati „grynojo patyrimo“ dalis vienu metu gali būti tiek fizinė realybė, tiek sąmonės būseną, kodėl patyrimas yra ir vieneriopas, ir daugiopas. V. Džeimso reikėjo išspręsti prieštaravimus, kuriuos jis matė monistiniame idealizme, ontologiniame dualizme ir atomariniame sensualizme. Ieškodamas patenkinamų išvadų, V. Džeimso susidūrė su sunkiai išsprendžiamomis problemomis.

Pasak V. Džeimso, tik A. Bergsono duota intelektualizmo pagrindų kritika padėjusi jam išeiti iš aklavietės. Intelektualinis ryšys tarp V. Džeimso ir A. Bergsono buvo pakankamai intensyvus ir sudėtingas, bet jie abu juto, jog tai, ką jie atradę vienas kito filosofijoje, buvo pasiekta kiekvieno atskirai. A. Bergsono filosofinė mintis vystėsi kritikaujant matematinio modelio, sumažinančio laiko tėkmės svarbą, viešpatavimą. V. Džeimso, veikiamas britų empirizmo, teikia didelę suvokimo reikšmę pažinimui. Laiko tėkmė jo filosofijoje tebuvo vienas iš antraeilėjų momentų pagrindiniams teiginiams pagrįsti.

Kita vertus, V. Džeimso retorinis iracionalių patyrimo aspektų pabrėžimas turi būti interpretuojamas platesniame jo įsitikinimų kontekste. Kaip pastebi kritikas R. Stivensas, „jo „ydingo intelektualizmo“ ir racionalizmo griežta kritika yra daugiau visų uždaru sistemų atsisakymas, negu nuoširdus nepasitikėjimas filosofiniais samprotavimais“¹³.

¹² Хилл Т. И. Современные теории познания.— М., 1965, с. 299.

¹³ Stevens R. James and Husserl: The Foundations of Meaning.— The Hague, 1974, p. 6.

Ir A. Bergsonas, ir V. Džeimsas suprato, jog sąvokos¹⁴ būtinos suvokimo patyrimui (perceptual experience)¹⁵ organizuoti. Tačiau A. Bergsonas padėjo V. Džeimsui įsitikinti, kad prie realybės galima priartėti ne tik sąvokinio supratimo dėka.

Sąvokos, pasak V. Džeimso, esančios antriniai dariniai, kurie nebūtini gyvybei. Tuo tarpu suvokimai esą ontogenetiškai savarankiški. Evoliucijos procese tam tikros suvokimo srauto dalys buvo pakeistos intelekto reakcijomis. Ankstyviausiose intelekto vystymosi stadijose mintis, V. Džeimso nuomone, turėjusi tik praktinį panaudojimą. Žmonės klasifikuojamus pojūčius pakeisdavo sąvokomis, siekdami „panaudoti juos taip, kiek jie to verti“, ir pasiruošti tam, kas gali būti ateity.

V. Džeimsas nepakankamai nuosekliai aiškina sąvokų ir suvokimų santykį. Kartais jis kalba apie sąvokas kaip apie ženklus, nurodydamas, jog, pavyzdžiui, sąvoka „žmogus“ yra „pats žodis, neaiškus žmogaus formos vaizdas, tam tikrų objektų simbolizavimo instrumentas“¹⁶. Daug dažniau jis sutapatina sąvoką su ženklo reikšme ir traktuoja ją kaip tik tam tikros rūšies objektą. Vieno aspekto jis laikosi visą laiką, būtent, kad sąvokos yra išskirtos iš suvokimų ir juos paaiškina. Filogenetine prasme visas sąvokų turinys esąs skolintas iš suvokimų. Tai vienu metu įkvėpė jam mintį, jog sąvokos ir suvokimai esą padaryti iš tos pačios rūšies substancijos ir vartojant ištirpsta vieni kituose. Neįmanoma, pasak V. Džeimso, atskirti, kuri „grynojo patyrimo“ dalis esanti suvokimo tėkmės darinys, kuri — sąvokų.

A. Ajeris iškėlė prielaidą, kad V. Džeimsas pagal I. Kanto manierą mano, jog patyrimas esąs dviejų elementų — suvokimų ir sąvokų — lydinys¹⁷. Šis interpretavimas gali būti tikslus, bet vargu ar V. Džeimsas buvo toks nenuoseklus ir atsisakė savo bendros nuostatos, jog gryno patyrimo srautas yra unikali substancija, iš kurios viskas susidaro. Kad ir kokia būtų šios sąvokų substancijos prigimtis, V. Džeimsui svarbesnis buvo jų funkcinio panaudojimo, jų vertės, jų santykio su jutimišku patyrimu klausimas. Sąvokų reikšmė, anot V. Džeimso, nustatoma pritaikius pragmatinę taisyklę, t. y. testuojant ją klausimu, kokią reikšmę turės jos teisingumas ar klaidingumas tolesniam patyrimui. „Sąvokos rezultatai tėra vienintelis sąvokos reikšmės kriterijus ir vienintelis jos teisingumo testas“¹⁸. Sąvokų vartojimo tiesioginis rezultatas — geresnio suvokimo supratimas, panaudojamas nukreipiant naujus suvokimus ir naują patyrimą. Sąvokų tikroji vertė kylanti ne iš jų turinio nekintamumo, bet iš jų funkcinės galios, jų sugebėjimo efektyviai susijungti su patyrimo at-

¹⁴ V. Džeimsas sakė, kad „idėją“, „mintį“, „intelektą“ jis vartoja kaip „sąvokos“ sinonimus.

¹⁵ Vietoj „suvokimo“ V. Džeimsas dažnai kalba apie „pojūtį“, „jausmą“, „intuiciją“, kartais apie „jutiminį patyrimą“ arba sąmonės tiesioginę tėkmę.

¹⁶ James W. Some Problems of Philosophy.— Cambridge—London, 1979, p. 36.

¹⁷ Žr.: Ayer A. The Origins of Pragmatism.— London—Melbourne—Toronto, 1968, p. 290.

¹⁸ James W. Some Problems of Philosophy, p. 38.

skirybėmis. Jų sugebėjimas nustatyti tapatumą suvokimo patyrimo tėkmėje lemia jų funkcinių efektyvumą. Visatos struktūrinimas sąvokomis, V. Džeimso nuomone, nėra ikireflektyvinių modelių atspindėjimas, bet greičiau konstruktyvus patyrimo organizavimas. Kiekviena sąvokų sistema yra bandymas vis aiškiau suprasti suvokimo duomenų turtingumą.

Kita vertus, kai V. Džeimsas aiškina sąvokas visų pirma kaip objektus, jis linkęs atskirti jas nuo suvokimų daug griežčiau. Sąvokos esančios diskrečios viena kitos atžvilgiu, jos liečiančios tik realybės paviršių, tesančios tik jos schema, žemėlapis. Nors jos ir gerokai praplečia pažįstamos realybės ribas, bet, kaip ir visos schemos, tik paviršutiniškai apčiuopiančios realybės kontūrus. Realybė susidaro ne iš atskirų elementų, bet iš aktyvių pulsacijų, kurios nuosekliai pereina viena į kitą. Sekdamas A. Bergsonu, jis mano, jog „sąvokos neinterpretuoja realybės, jos apskritai neigia realybės tikrąją prigimtį“¹⁹. Abstrakčiai logikai realūs ryšiai esą nepasiekiami.

Dauguma nesupratimų filosofijoje kyla, V. Džeimso nuomone, iš racionalistų nesėkmingų bandymų atskirti sąvokinių pažinimą nuo suvokiminio pažinimo, manant, jog pirmasis savarankiškai sugebąs atskleisti realybės prigimtį. Sąvokinis pažinimas niekada negalįs būti adekvatus realybės pilnatvei todėl, kad sąvokos nepereina viena į kitą kaip realybės vienetai. Racionalizmas, pasak V. Džeimso, uždaręs realybę į sąvokų rėmus, iš anksto nubrėžė jos galimų naujų pasireiškimų ribas. Tuo tarpu realybė „liejasi per kraštus, peržengia visas ribas ir kinta, ir į ką ji pavirs, galima sužinoti adekvačiai tik sekant jos atskirynes, kai nuosekliai auga patyrimas“²⁰. Todėl, V. Džeimso manymu, tiriant retrospektyviai, realybės prigimčiai pasirodo esanti artimesnė suvokimo tėkmė, kurios nuoseklumas ir dinaminis kitimas apimąs ištisą realybės įvykių srautą su visomis jo kokybėmis ir pokyčių rūšimis. „Grynojo patyrimo“ sraute ištirpus visai esamybei, t. y. ir egzistencinių atskirybų, ir bendrybių tėkmei, išnykstanti, anot V. Džeimso, vieneriopumo-dauseriopumo problema. Nusiėmus akinius, per kuriuos realybė matoma sąvokomis, patiriamos patyrimo pulsacijos, vidinis daiktų gyvenimas, kur vieneriopumas ir dauseriopumas neatskiriami.

V. Džeimso „radikalusis empirizmas“, kildinantis realybę iš patyrimo lauko esamybės, susidūrė su rimtais sunkumais, kai buvo bandoma teoriškai pagrįsti sveiko proto įsitikinimą, kad pasaulis yra daugybės subjektų objektas. Kitas žmogus pasirodo patyrimo ne tik kaip objektas tarp kitų objektų, bet taip pat kaip kūnas, kurio elgesys nurodo kito patyrimo subjekto buvimą. Vadinasi, kitas subjektas suvokia pirmąjį kaip priklausantį jo patyrimo pasauliui. Tai nesiderina su radikaliojo empirizmo metodologiniu reikalavimu, jog visa empirinė realybė turi būti kildinama iš absoliučios grynojo patyrimo esamybės. Daugumos V. Džeimso komentatorių nuomone, radikalusis empirizmas esąs geriausiu atveju sub-

¹⁹ James W. *Pluratic Universe*.— Cambridge—London, 1977, p. 110.

²⁰ James W. *Some Problems of Philosophy*, p. 55.

jektyvistinis, blogiausiai — solipsistinis. V. Džeimsas pripažįsta, kad jo radikalusis empirizmas gali būti traktuojamas kaip artimas Dž. Berkliui solipsistinis idealizmas. Bandydamas išvengti solipsizmo, V. Džeimsas pateikia net tris problemas sprendimus, o tai rodo jo įsitikinimą, jog solipsizmo galimybė yra rimtas pavojus visai jo epistemologijai. Du iš jų jis atmetė kaip nepagrįstus. Esė „Grynojo patyrimo pasaulis“ V. Džeimsas vysto trečią prielaidą, mėgindamas įrodyti, jog mintys turinčios bendrą objektą, jeigu jos susitinkančios erdvėje. Galima pripažinti, jog iki V. Džeimso nebuvo teikiama reikšmės skirtingų stebėtojų suvokimų erdviniam sutapimui. Tačiau V. Džeimsas nepastebėjo loginio prieštaravimo savo argumentuose. Pripažįstant, kad skirtingi asmenys suvokia vieną objektą vienu metu, jų suvokimai gali būti visiškai skirtingi. Objektas arba ta pati jo dalis, kuri atrodo apvali vienam asmeniui, gali atrodyti eliptiška kitam. Sutrikus spalvų suvokimams, vienas subjektas gali matyti objektą žalia, kitas — geltoną. Kadangi V. Džeimsas nenurodė, kuo skiriasi ši prasmė, kuria suvokimai užima erdvę, nuo fizinių objektų prasmės, galima sutikti su A. Ajerio nuomone: „Argi nėra aiškus prieštaravimas teigiant, jog ta pati erdvės dalis yra visiškai užimta tiek apvaliu daiktu, tiek eliptišku, tiek geltonu, tiek žaliu“²¹. Taigi, atsirbojus nuo kalbos, kultūrinių tradicijų, visuomenės įtakos organizuojant patyrimo srautą ir kildinant visą esamybę iš pirminių grynojo patyrimo duomenų, V. Džeimso nepavyko įtikinamai išspręsti solipsizmo dilemos.

V. Džeimsas, patyrimo pagrindu laikydamas suvokimus, savo koncepcija yra artimas Dž. Berkliui, D. Hiūmo ir E. Macho sensualizmui. Neatsitiktinai V. Leninas rašė, kad „machizmo ir pragmatizmo skirtingumai yra tokie pat menki ir dešimtaeiliai materializmo požiūriu, kaip tarp empiriokriticizmo ir empiriomonizmo“²².

V. Džeimso pažiūros yra ne tik artimos machizmui, bet ir skiriasi nuo machistų bei klasikinio britų empirizmo. Tradicinis genetinis empirizmas, daugiausia dėmesio skirdamas žinių kilmei, jų prigimtį suprato kaip ankstesnio patyrimo atgaminimą atmintyje. Tuo tarpu V. Džeimso ir kitiems pragmatistams pažinimas nebuvo vien pasyvus sugrįžimas atgal. V. Džeimso manymu, žinios yra aktyvi patyrimo projekcija į ateitį, vaizduotėje konstruojant dar nepatirtą situaciją ankstesnio patyrimo terminais. Jeigu idėjos nukreiptos į ateitį, būtinai reikia, kad protas aktyviai jomis operuotų. Todėl pažinimo procese subjektas nesąs pasyvus jutiminio patyrimo priėmėjas (Dž. Loko „tabula rasa“).

Idėjų funkcija, pasak V. Džeimso, yra vesti nuo vieno patyrimo prie kito maršrutu, kuris pats yra patyrimo bruožas, ir, jei idėjos gali atlikti šią funkciją, jos yra teisingos. „Idėjos (pačios būdamos tiktai mūsų patyrimo dalis) tampa teisingos tiek, kiek jos padeda mums patenkinamai susisiekti su kitomis mūsų patirties dalimis“²³. V. Džeimso tiesos sam-

²¹ Ayer A. *The Origins of Pragmatism*, p. 232.

²² Leninas V. *Pilnas raštų rinkinys*.— V., 1981, t. 18, p. 344.

²³ James W. *Pragmatism*, p. 34.

prata grindžiama prielaida, jog visas pažinimo procesas vyksta patyrimo srauto rėmuose. Kiekvienas tiesos santykio aspektas turi būti apibūdinamas patyrimo terminais, priešingai išsisknijusiai gnoseologinei tradicijai, suprantančiai tiesą kaip santykį tarp idėjų ir už patyrimo ribų esančios realybės.

Šie V. Džeimso doktrinos momentai leido grupei šiuolaikinių idealistų (G. H. Mūru, B. Raselui, S. Hukui) ieškoti panašumo tarp pragmatizmo ir marksizmo. Tačiau minėti autoriai neįžvelgė K. Markso ir V. Džeimso pažiūrų esminio skirtingumo. K. Marksas, pripažindamas, jog darbas yra tikslinga žmogaus veikla, darbo procesą apibūdino kaip objektyvų reiškinį, t. y. kaip dviejų materialių objektų ar jėgų tarpusavio sąveiką. V. Džeimsas apkaltino kitas filosofines kryptis „stebėtojiškumu“ bei nutolimu nuo gyvenimo ir ragino grįžti prie svarbių žmogaus problemų, bet jis neturėjo galvoj praktinės materialinės žmonių veiklos, kuri keičia pasaulio vaizdą. Žmogaus veikloje jis tematė subjektyvų tikslo siekimo procesą, jos dvasinį, teorinį, kalbinį pasireiškimą. Kaip pastebi J. Melvilis, „nepervedant galima sakyti, kad ta veikla, apie kurią kalba pragmatistai, iš tiesų realybės nekeičia ir nesukuria, ji keičia tik šios realybės žmogiškąjį suvokimą, santykį su ja“²⁴.

V. Džeimso pažinimo teorijoje nelieka objektyvios subjekto bei objekto tarpusavio sąveikos. Pažintinį santykį šioje teorijoje pakeičia skirtingos reagavimo į įvairius dirgiklius formos ir nerami būseną pačios sąmonės viduje. Šia prasme V. Džeimsas neišėjo iš savo pirmtakų Dž. Berklio, D. Hiūmo, Dž. Milio subjektyvizmo ribų ir, sutelkęs visą dėmesį į individualų patyrimą kaip gnoseologinių problemų sprendimo pagrindą, iš esmės sukūrė naują subjektyvaus idealizmo variantą.

²⁴ Мельвилль Ю. К. Прагматизм.— В кн.: Буржуазная философия XX века.— М., 1974, с. 93.